

De betekenis van Jaap Dronkers en zijn werk voor de Nederlandse sociologie

Mark Levels, Rolf van der Velden & Marc Vermeulen

SOC 12 (2): 141–148

DOI: 10.5117/SOC2016.2.LEVE

Op 30 maart overleed Jaap Dronkers aan de gevolgen van een ernstig herseninfarct. Met het overlijden van Jaap is de Nederlandse sociologie een van haar meest veelzijdige beoefenaren en een van haar meest invloedrijke publieke pleitbezorgers verloren. Jaap was een uiterst productieve geleerde: hij schreef over van alles, en over alles veel: onderwijsongelijkheid, schoolkeuze, het effect van echtscheiding op onderwijsprestaties van kinderen, het belang van de adel in hedendaagse samenlevingen, integratie van immigranten, islamitische scholen, verschillen in cognitieve prestaties tussen migranten uit verschillende herkomstlanden. Het totale oeuvre omvat meer dan tweehonderd wetenschappelijke publicaties. Hij publiceerde die bijdragen in internationale toptijdschriften, maar sloeg ook landelijke tijdschriften als *Mens en Maatschappij* en *Sociologie* niet over. Dankzij dit veelzijdige werk weten we veel meer over hoe de samenleving werkt.

Het belang van een geleerde moet worden afgemeten aan de mate waarin zij of hij een bepalende rol heeft gespeeld in de grote debatten van haar of zijn tijd. Het is dan ook erg verleidelijk in deze bijdrage – die wil gaan over de betekenis van Dronkers' werk voor de Nederlandse sociologie – een bloemlezing van Jaaps meest invloedrijke onderzoeken te geven. Uit de vele bijdragen die bij zijn overlijden in de verschillende dag-, week- en vakbladen zijn verschenen, spreekt zonder uitzondering grote waardering voor Jaaps ongelooflijke productiviteit en veelzijdigheid. Toch blijkt uit deze stukken ook dat het belang van Jaap voor de Nederlandse sociologie niet alleen gelegen is in zijn zo omvangrijke wetenschappelijke publicatielijst. Jaaps nalatenschap is breder. Hij heeft – samen met de andere grote voortrekkers van zijn generatie – een bepalende rol gespeeld in de vorming van de Nederlandse sociologie, in een tijd waarin ons weten-

schapsgebied naarstig op zoek was naar richting en betekenis, en waarin de academie ingrijpend veranderd is.

1 De richtingenstrijd

De Nederlandse academische sociologie heeft zich de afgelopen kwart eeuw vooral gekenmerkt door een grote richtingenstrijd, waarbij de Amsterdamse beschrijvende sociologiebeoefening vaak tegenover de verklaarende, kwantitatieve sociologen uit Nijmeegse, Utrechtse en Groningse vakgroepen werd gepositioneerd.

Jaap bekende kleur. Voor een groot deel van zijn vroege loopbaan in Amsterdam gevestigd was Jaap een groot bewonderaar van James Coleman en hij vond diens *Equality of Educational Opportunity* (Coleman 1966) een voorbeeldige studie naar onderwijsongelijkheid. Mede door het Coleman-rapport geïnspireerd was Jaap een vroege Nederlandse pleitbezorger van empirisch gefundeerd onderzoek. Sociologie moest een volwaardige wetenschap zijn. Jaap wilde relevante onderzoeksvragen stellen, weerlegbare en risicovolle hypothesen formuleren om die vragen te beantwoorden, die hypothesen zo eerlijk mogelijk toetsen, en vervolgens uitspraken doen over de sociale werkelijkheid. Hij vond het de opdracht van de sociologie om theoretische disputen te beslechten op basis van gedegen onderzoek. In zijn eigen woorden: ‘Het belangrijkste is dat theorieën niet onkwetsbaar zijn, ook niet als ze door mode, politieke belangen of religieuze dogma’s in stand worden gehouden. Dat is de publieke taak van de sociologie: het toetsen van die “onaantastbare” theorieën’ (Dronkers 2014a).

Tegenwoordig zeggen veel jonge onderzoekers het hem en de andere grote empirisch onderzoekers van zijn generatie na, en publiceren dankbaar en zonder daarover na te denken in toptijdschriften. Maar in de roerige jaren tachtig en negentig was de aanname dat het mogelijk is om een richtingenstrijd binnen de sociologie te beslechten op basis van empirisch onderzoek ook in Nederland allerminst vanzelfsprekend.

2 De publieke rol van de sociologie

De richtingenstrijd is niet de enige strijd die de Nederlandse sociologengemeenschap tijdens Jaaps leven heeft beziggehouden. Er is in Nederland nog altijd veel discussie over de publieke taak van de Nederlandse sociologie. De academische sociologie heeft volgens de Verkenningscommissie

Sociologie een uitdrukkelijke maatschappelijke opdracht sociologische en sociale vragen te beantwoorden (Schnabel en Van der Veen 2006). Toch roeren academische sociologen zich over het algemeen weinig in het publieke debat. Dat ligt volgens sommigen aan de gebruikte methoden. Grote cross-nationale vergelijkingen zouden een focus op algemene vragen uitlokken en daardoor missen wat er zo eigen is aan de verschillende landen (zie bijvoorbeeld Engbertsen, in Vlasblom 2008).

Het debat duurt tot op de dag van vandaag – Jaap bleef er evenwel doorgaans ver vandaan. Voor hem was de publieke taak van de sociaal-wetenschapper een vanzelfsprekende opdracht, en hij wijdde zich met volle overgave aan de uitvoering van die opdracht. Hij publiceerde onvermoeibaar over zijn eigen onderzoek in landelijke en regionale dagbladen; hij verscheen op de Nederlandse televisie om uit te leggen wat de rol van studentencorpora was in de sociale strijd om de beste banen, maar ook op de Duitse televisie om (in vloeiend Duits) uit te leggen wat er mis was met het Duitse verbod op de publicatie van vergelijkingen van PISA-scores tussen de verschillende *Länder*. Hij ontdekte het bloggen en was een enthousiast twitteraar. Nooit zomaar een mening, maar altijd gebaseerd op gedegen onderzoek, en altijd met als doel de wetenschap toegankelijk te maken voor een breed publiek en daarmee de kwaliteit van het maatschappelijke debat te verhogen.

Opvallend was zijn heldere stijl. Waar wetenschappelijke proza vaak ook na herhaaldelijk kraakwerk hermetisch gesloten blijft en van methodologisch en theoretisch jargon doorspekt is, blonken Jaaps publieke bijdragen uit in leesbaarheid. Het is niet eenvoudig om toch vaak complexe onderzoeksmethoden en -bevindingen begrijpelijk uit te leggen aan journalisten of beleidsmakers. Alleen iemand die voldoende boven de materie staat, kan moeilijke zaken op een eenvoudige manier uitleggen. Jaap kon dat als geen ander.

Hij vond het een maatschappelijke plicht van de socioloog om onderzoeksuitkomsten te vertalen naar het grote publiek. Daarbij had hij vooral de burgers op het oog die via de kranten en andere media geïnformeerd dienden te worden, bijvoorbeeld om een goede school te kunnen kiezen voor hun kinderen. Ook achtte hij het de taak van de socioloog om mythes en misvattingen te ontmaskeren op basis van empirisch onderzoek en die uitkomsten vervolgens publiek te verdedigen, ook wanneer die onwettig zijn of politiek incorrect. ‘Gebruik de best beschikbare data en methoden, reken de alternatieven van je critici door en kom zo nodig met afwijkende resultaten, maar sta voor je onderzoek’ – zo vatte hij het zelf samen (Dronkers 2014a).

Jaap heeft door zijn onvermoeibare inzet voor de publieke zaak enorm bijgedragen aan de verspreiding van sociologische, economische en onderwijskundige bevindingen onder een breder publiek. Zijn vastberadenheid het debat met cijfers en bevindingen te voeren is goed geweest voor de kwaliteit en levendigheid van dat debat, en ook erg goed voor het publieke aanzien van de sociologie in Nederland. Daarmee heeft hij wat ons betreft de discussie over de publieke taak van de Nederlandse sociologie overtuigend beëindigd: niet door zich in het debat te mengen, maar juist door zich er uit terug te trekken en te laten zien wat de academische sociologie vermag. Jaap heeft daardoor meer dan welke andere Nederlandse academische socioloog laten zien dat sociologen ook buiten de ivoren toren een belangrijke rol kunnen vervullen, dat het doen van internationaal vergelijkend onderzoek niet betekent dat je met je rug naar de eigen samenleving staat, en vooral dat het publiceren van empirisch kwantitatief onderzoek in prestigieuze tijdschriften een rol als publieke en maatschappelijk betrokken socioloog niet uitsluit, maar aanvult.

3 Moed en karakter in de sociologie

Jaap kweet zich vol overgave van zijn zelfopgelegde taak van publieke socioloog, en schuwde de maatschappelijke controverse daarbij niet. De waarheid kan ook schuren, onwelgevallig zijn, of pijn doen. Jaap kon dan ook op gezette tijden op ernstige weerstand van belanghebbenden rekenen. Met name in de wandelgangen van het Nederlandse onderwijsveld (Ministerie, Inspectie, onderwijsbestuurders) werd hij een tijd lang met argusogen gezien. De publicatie van een vergelijking van schoolprestaties in dagblad *Trouw* in 1997 kwam hem op gepeperde kritiek te staan, uit bestuurskamers van onderwijsinstellingen, uit academische kringen, en ook uit Den Haag. *Speaking truth to power* vergt integriteit en moed, ook (of misschien wel vooral) voor een sociaal wetenschapper. De politieke correctheid kan lonken, temeer als je als wetenschapper voor een belangrijk deel van je onderzoeksfinanciering afhankelijk bent van de macht die je bekritiseert. Jaap liet zich daardoor nooit tegenhouden. Als na gedegen analyse van gegevens bleek dat de waarheid gediend was met een gepeperde polemieek, dan klom Jaap in de pen. 'Zolang de wonden maar aan de voorkant zitten, ben ik tevreden.'

Inmiddels is het openbaar vergelijken van scholen al een lange traditie, maar toch tijdens de laatste publicaties van vergelijkingen van scholen in de *Volkscrant* en via *RTL Nieuws* barstte de kritiek weer los. Collega-weten-

schappers bekritiseerden nu de methodiek. De kritiek was niet altijd even terecht, maar vaak ook wel. Jaap vond het debat als empiricus uitstekend, en hoopte vurig dat de metingen zijn schoolcijferlijsten door die discussie zouden verbeteren. Zo kon een aanvankelijk zeer sceptische 'reaguurder', die in niet mis te verstane bewoordingen onder een blogpost zijn ongenoege uitte over de methoden achter de Dronkerslijsten, tot zijn verbazing vaststellen dat Jaap inhoudelijk via een persoonlijke mail op de terecht kritiekpunten reageerde, op basis van de kritiek naar een oplossing had gezocht, en die oplossing zonder dralen had geïmplementeerd.

Jaap was een publieke stoorzender zoals de Nederlandse sociologie er veel te weinig heeft (Sommer 2016). Wars ook van politieke correctheid of kritiek die voortkomt uit welbegrepen eigenbelang. Maar moedig genoeg om maatschappelijk moeilijke onderwerpen te agenderen, kundig genoeg om meningen over die onderwerpen te baseren op uitstekend onderzoek, en integer genoeg om eerlijke kritiek op zijn werk te ontvangen.

In de periode na het overlijden van Jaap bleek dat die integriteit en maatschappelijke rol veel waardering oogstte, ook bij de instanties die soms het mikpunt waren van Jaaps kritiek (Inspectie, Ministerie). Een mooi voorbeeld daarvan was een affiche dat we aantroffen op één van de werkkamers bij het ministerie van OCW: de betreffende medewerker had zijn kamer omgedoopt tot het 'Jaap Dronkers Instituut voor Kansengelijkheid in het Onderwijs'. Jaap was dan wel een luis in de pels, maar zijn rol kan niet gemist worden, zo erkent vriend en vijand. Misschien is dat aspect van Jaaps werk nog wel het moeilijkst over te nemen door een ander. Het vergt een zeldzame combinatie van doorzettingsvermogen, moed, innerlijke overtuiging, integriteit en een zekere lol in het vervullen van een 'publieke' functie om die rol te kunnen vervullen. Zo'n combinatie is een zeldzaamheid.

4 Maestro en mentor

Jaap was een belangrijk geleerde en een groot en invloedrijk Nederlands socioloog. Wie hem leerde kennen merkte op dat die status hem niet van zijn stuk bracht (Wolf 2016). Hij trad jonge mensen met evenveel waardering, humor en oprechte interesse tegemoet als oude, gevestigde wetenschappers.

Hij was buitengewoon loyaal aan de zijnen. Voor Jaap was zijn relatie met zijn studenten en promovendi diep, persoonlijk en voortdurend. De jonge onderzoekers onder Jaaps hoede wisten dat Jaap in hun hoek zou

staan als de handschoenen uit moesten. De Nederlandse academie is de afgelopen jaren ingrijpend veranderd: het is allemaal competitiever, hijge-riger en sneller geworden. De academische gemeenschap is wat losser ge-worden, de banden lijken soms wat zwakker. De onvoorwaardelijke loyaliteit en warme betrokkenheid van een toegewijd mentor is voor jonge wetenschappers van onschatbare waarde.

Zijn onvermoeibare inzet voor jonge en oude collega's is wellicht dan ook een van de meest belangrijke bijdragen van Jaap aan de Nederlandse sociologie. Wat ons betreft mogen het in ieder geval de laatste, belangrijke lessen zijn die wij als vakbroeders van Jaap mogen leren: dat wetenschap mensenwerk is, dat we onze jonge studenten en promovendi enthousiast kunnen maken voor belangrijk werk, dat we hen geduldig moeten introdu-ceren in onze gemeenschap, hen terzijde moeten staan, en dat we door onze betrokkenheid, bevlogenheid, en medemenselijkheid voor onze colle-ga's op cruciale momenten van doorslaggevende betekenis kunnen zijn. Jaap vervulde die rol voor veel jonge mensen, en het maakt dat velen met warme genegenheid aan hem terugdenken.

5 Ten slotte

Een week na Jaaps overlijden verscheen onder veel media-aandacht het rapport *De Staat van het Onderwijs* (Inspectie van het Onderwijs 2016). In dit rapport liet de Inspectie zien dat de sociale ongelijkheid in de door-stroom naar de hogere onderwijstracks in Nederland was toegenomen nadat het belang van de eindtoets in het basisschooladvies in 2013 was gereduceerd. Dat leidde tot veel maatschappelijke reuring, want: oneerlijk. Kinderen uit hogere sociale milieus gingen sindsdien vaker dan verwacht naar de hogere tracks, en kinderen uit lage sociale milieus minder vaak. Opiniemakers en politici buitelden over elkaar heen om te eisen dat de minister het beleid zou veranderen, die dan ook prompt aan de Kamer aankondigde dat te gaan doen.

Onder sociologen heerste nog een ander gevoel, dat met gepaste ge-latenheid via twitter werd gedeeld. *Dat had Jaap nog moeten meemaken.* Hij waarschuwde immers al in 2009 in *NRC Handelsblad*, toen het plan de eindtoets te verplaatsen naar later in het jaar nog maar een proefballonne-tje ten burele van de PO-raad was: 'Het verschuiven van de Cito-toets naar juni verzwaart het gewicht van het schooladvies bij schoolkeuze en toela-ting en dus van het belang van ouderlijk milieu bij deze belangrijke over-gang in het onderwijs. Dat kan heel verkeerd uitpakken' (Dronkers 2009).

De wijziging zou ertoe leiden dat kinderen van hoger opgeleide ouders vaker dan gerechtvaardigd zouden doorstromen naar atheneum en gymnasium, en kinderen uit problematische gezinnen misschien te weinig. Hij zou zijn pleidooi voor de gestandaardiseerde test nog een aantal malen herhalen (zie bijvoorbeeld Dronkers 2014b), maar buiten academische kringen viel het pleidooi in onvruchtbare aarde.

Jaap kreeg gelijk. De waarneming van die vergrote sociale ongelijkheid in het onderwijsverslag van 2016 was een sprekende empirische bevestiging de risicovolle voorspelling die Jaap in 2009 deed. Hij zou het ongetwijfeld met instemming hebben vastgesteld.

Met vaststellen van ongelijkheden is het hele verhaal immers niet verteld, en ongelijkheid in het onderwijs is oneindig meer complex dan de ophef over de eindtoets doet vermoeden. De minst populaire vraag die een wetenschapper nu kan stellen, is of die toegenomen ongelijkheid in de doorstroom nu eigenlijk een probleem is. Zo kan het zijn dat kinderen van lager opgeleide ouders straks weer vaker doorstromen naar de hogere onderwijsstromen, maar dat ze daarna sneller afstromen of uitvallen. De Inspectie concludeert dat voorzichtig. Jaap zelf vond dat ook in 2009 alvast aannemelijk: 'leerkrachten laten het ouderlijk milieu, de ouderlijke scheiding, de etnische herkomst of de reistijd terecht meewegen in hun advies. Het zijn allemaal factoren die een rol spelen bij de voorspelling van het toekomstig succes van de leerling in het voortgezet onderwijs' (Dronkers 2009). We weten nu eigenlijk nog niet goed hoe dit zit. Het is een mooie opdracht voor sociologen of onderwijs economen om dat snel beter uit te zoeken. Op basis van de best beschikbare empirische gegevens, en met de beste methoden. Goed voorbeeld doet goed volgen.

Literatuur

- Coleman, J. (1966) *Equality of Educational Opportunity*. Washington: National Center for Educational Statistics (DHEW/OE).
- Dronkers, J. (2009) Maar zonder de Cito-toets kan school te makkelijk zijn gang gaan. *NRC Handelsblad*, 31 januari.
- Dronkers, J. (2014a) Empirische tucht. *Sociologie Magazine*, september.
- Dronkers, J. (2014b) En daarom hebben we standaardtoetsen. *Toets!*, oktober.
- Inspectie van het Onderwijs (2016) *De Staat van het Onderwijs*. Den Haag: Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen.
- Schnabel, P. en R. van der Veen (2006) De maatschappelijke rol van de sociologie. In: G. Engbertsen en J. de Haan (red.) *Balans en toekomst van de Sociologie*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 253-262.
- Sommer, M. (2016) Dronkers hoorde er niet bij. *Volkskrant*, 9 april.

Vlasblom, D. (2008) Denkend aan Holland. De sociologie verliest contact met de Nederlandse samenleving. *NRC Handelsblad*, 29 maart.

Wolf, P. (2016) In Tribute: Jaap Dronkers, 1945-2016. *Journal of School Choice*, 10(2): 137-139.

Over de auteurs

Mark Levels is socioloog aan de Universiteit Maastricht, senioronderzoeker bij het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt en associated member van Nuffield College in Oxford. Hij onderzoekt de bedoelde en onbedoelde gevolgen van wetten en overheidsinstellingen in het algemeen, en van die op het gebied van onderwijs en arbeidsmarkt in het bijzonder. Zijn werk verscheen in diverse boeken en in tijdschriften als *American Sociological Review*, *Acta Sociologica*, *European Sociological Review* en *Mens en Maatschappij*. Hij is verantwoordelijk voor een aantal dataverzamelingen en is sinds kort door het Nationaal Regieorgaan Onderwijs onderzoek aangesteld als een van de nationaal coördinatoren van Nationaal Cohortonderzoek Onderwijs.

E-mail: m.levels@maastrichtuniversity.nl

Rolf van der Velden is hoogleraar Onderwijs en Beroepsloopbaan bij de Universiteit Maastricht en directeur bij het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt. Hij heeft diverse (inter)nationale projecten op het gebied van de transitie van school naar werk geleid (onder meer het REFLEX project) en is een van de coördinatoren van het internationale PIAAC project. Hij is onlangs aangesteld als coördinator voor het Nationaal Cohortonderzoek Onderwijs voor het Nationaal Regieorgaan Onderwijs onderzoek.

E-mail: r.vandervelden@maastrichtuniversity.nl

Marc Vermeulen is hoogleraar onderwijssociologie aan Tilburg University en de Open Universiteit Nederland. Hij doceert strategie en beleid voor non-profit organisaties bij TIAS, School for Business and Society. Hij is voorzitter van de stuurgroep van het Nationaal Regieorgaan Onderwijs onderzoek en hij is voorzitter van het bestuur van de Zuidelijke Rekenkamer. Daarnaast is hij als adviseur en toezichthouder verbonden aan diverse publieke instellingen in het onderwijs en daarbuiten. Samen met Bram Eidhof en Mieke van Houtte redigeerde hij het recent verschenen boek *Sociologen over onderwijs. Inzichten, praktijken en kritieken* (Garant, 2016).

E-mail: m.vermeulen@uvt.nl